

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿՆԵՐ

Ա. Ահարոնեանի երկերը.

Թէև հայը ապիկար է ազգային-հասարակական խնդիրներում, հայ հարուստը ժլատ է ընդհանուրի օգտին որ և է զոհաբերութիւն անելիս և շուայլ իւր անձնական հաճոյքների համար, եսական ու կեղծաւոր է հայ ինտելիգենտը. սակայն դարձեալ ընդհանուր բնաւորութիւն ունեցող հարցերը միշտ յայտնի չափով գրաւել են հայի ուշադրութիւնը և ոչ ոք անմասնակից չէ մնացել այդ հարցերին: Աերջին քառորդ դարում հայ հասարակութեան ուշադրութիւնը գլխաւորապէս գրաւել էր և շարունակում է գրաւել Բերլինի դաշնադրութեամբ լոյս աշխարհ դուրս եկած հայկական խնդիրը, որ այնքան աղետաբեր հետեանքներ ունեցաւ մեր տաճկահայ եղբայրների համար: Խնդիրը ի հարկէ ինքը ծագեց կեանքի էական կարիքից և շատ բնական էր այդ հարցի արտայայտութիւնը: Յետագայ զարգացումը այդ խնդրի և քաղաքական անբարեպատեհ հանգամանքները միացած մեր գործունէութեան մէջ տեղի ունեցած սխալների հետ ստեղծեցին այն թշուառութիւնները, որ հայկական կոտորածների անուն են կրում: Տաճիկ կառավարութիւնը յղացաւ մի տմարդի և միանգամայն իւր շահերին էլ վնասակար գաղափար — կոտորել իւր հայ հպատակներին նրանց թիւը պակասեցնելու դիտմամբ, որպէս զի հայկական խնդիր այլ ևս չլինի: Հետեանքները ի հարկէ չարդարացրին տաճիկ ձգտումները, ժամանակաւորապէս միայն, այն էլ քաղաքական յաջող կոմերիւնացիաների շնորհիւ, խնդիրը լեռնաձգուեցաւ ապափայում աւելի զօրեղ կերպով երևան գալու համար:

Տաճիկը մոռացաւ, որ այժմ արդէն անկարելի է Հերովդէսի ժամանակների միջոցներով երկիր կառավարել: Հետեւանքը աղետաբեր եղաւ թէ անմեղ ժողովրդի համար և թէ նոյն իսկ տաճիկ կառավարութեան համար, որ այսօր այլ ևս չէ կարող առանց որ և է ուրիշ պետութեան հովանաւորութեան ապրել: Իսկ երկիրը աւերեց և անմիտ գազանութիւնների զոհ գնացին հորիւր հազարաւոր խաղաղ և անմեղ հպատակներ, որոնց տեղը այսօր-վաղը գերմանացիք կամ ուրիշները պիտի բռնեն, եթէ տաճիկ կառավարութիւնը օր առաջ չիւրազորձի հաստատ ըէֆօրմներ: Հայկական կոտորածները սարսափը տարածուեց աշխարհի բոլոր կողմերը, բոլոր եւրոպական մամուլը արձանագրեց բազմաչարչար հայի գլխին եկած արհաւիրքը: Բնական չէ ուրեմն, որ մեր մամուլը և գրականութիւնն էլ արձագանք տուեց հայրենի երկրին հասած աղէտներին: Վերջին տարուայ ընթացքում յեղի ունեցած վերջին կոտորածները և առիթ տուեցին գաղթականութեան նոր հոսանքի, որի մի տուտը ոչ միայն մեր երկիրը մտաւ, այլ և Ամերիկա մտաւ: Ահա այս գաղթականութեան զոհերի կրած տառապանքների և թշուառութիւնների երգիչն է հանդիսանում Ահարոնեանը, որի գրուածներին մենք կամենում ենք մի քանի անաչառ տողեր նուիրել: Դեռ Ահարոնեանը շատ երիտասարդ է իբրև գրող և դեռ շատ ժամանակ կայ նրան մանրամասն քննադատութեան ենթարկելու: Առ այժմ մենք կամենում ենք միայն ընդհանուր գծերով բնորոշել նրա երկերը և ցոյց տալ նրա թերութիւնները, որոնք կարող են ապագայում կորստաբեր լինել նրա տաղանդի համար, եթէ լուրջ ուշադրութեան չարժանանան հեղինակի կողմից: Ահարոնեանի բոլոր գրուածները երկու մասի կարելի է բաժանել: Մի քանի պատկերները վերաբերում են մեր երկիրը գաղթած թշուառների վիճակին և նրանց կրած տառապանքների մասին են խօսում, իսկ միւս մասը բուն երկրում կատարուած աւերմունքների մասին գրուածներն են: Մենք, դիտմամբ չենք ասում, որ Ահարոնեանի գրուածները գաղթականների կեանքի լիակատար պատկերներ են կամ բուն երկրում կատարուած աւեր-

մուկներին հարուստ դիտողութիւններ: Գաղթականների մասին գրածներն են «Դարձը», «Նորածինը», «Բալադուրդունի», «Պուտ մը կաթ», «Փշուր ըմխաց», «Բաշօն», իսկ բուն երկրի մէջ տեղի ունեցած անցքերին են վերաբերում «Հարեանները», «Ռաշիդը», «Աքաղաղը», «Զնդանում», «Սև օրեր», «Խաւարեա լուսին» և «Դարաւոր Կաղնին».— Նախ քան հեղինակի երկերի բովանդակութեան մասին խօսելը՝ աւելորդ չի լինի մի քանի տարրական հասկացողութիւններ լինել գեղարուեստական գրականութեան մասին: Վէպը կամ բանաստեղծութիւնը նկարագրում է մարդկային կեանքի, բնաւորութեան, զգացմունքների ու մտքերի պատկերը: Որքան պարզ, որքան իրականաբար և որքան բազմակողմանի և ճշգրիտ է հեղինակի նկարագիրը—այնքան զօրեղ է նրա ազդեցութիւնը և այնքան մեծ է նրա երկերի արժէքը: Մասնաւորապէս քնարերգու-բանաստեղծը, լիբիկը, զգացմունքների արտայայտիչ է և որքան խորն է թափանցում նա իւր երգերով ընթերցողի հոգին՝ և նրա մէջ զարթեցնում իւր կրած խոհերը և վրդովմունքները այնքան էլ նա տաղանդաւոր է:

Գալով մեր հեղինակի երկերին՝ շատ դժուար է որոշել նրանց ընդհանուր բնաւորութիւնը: Նրանք ոչ վէպեր են և ոչ քնարերգութիւն: Աւելի շուտ Ահարոնեանը պրոզայով երգեր է գրում, զգացմունքներ է արծարծում: Կեանքի պատկեր, բնաւորութեան նկարագիր, հոգեբանական էտիւդ կամ զգացմունքների վերլուծում չկայ նրա գրածների մէջ: Մի կողմից կեանքի կտորներ, դէպքեր, միջնագէպեր, զգացմունքների ալիքներ, իսկ միւս կողմից երեակայութիւն, հնարովի և չափազանցած և շատ անգամ էլ անբնական կամ անհաւանական գրութիւններ և առտսպելախառն փաստեր:

Հեղինակի առաջին շրջանի գրածները, երբոր նա անձամբ աւանատես է եղել գաղթականների կեանքին և նրանց պատմութիւնների թարմ տպաւորութեան տակ է եղել, կրում են իսկական բանաստեղծութեան կնիք, նրանք աւելի կենդանի պատկերների, աւելի պարզ գրուած և զգացուած երգերի տպաւորութիւն են անում:

Այսպէս օրինակ՝ «Պատկերներ» վերնագիր ունեցող հատորը համարեա ամբողջապէս աւելի բնական պատկերներ են, նրանցից աւելի կեանքի հոտ է գալիս քան թէ լետագայ գրուածներից, որոնք արդէն ֆանտազիայի արգասիքներ են և աւելի հէքիաթի բնաւորութիւն են կրում և առասպելի տպաւորութիւն անում: Առաջին հատորի մէջ հետեւեալ անբնական կտորներն ենք նկատում, որ գեղարուեստի տեսակէտից անախորժ տպաւորութիւն է գործում: «Հարեալներ» լոգուածի բովանդակութիւնից իմանում ենք, որ մի անյայտ գիւղում, որի ոչ տեղը և ոչ նկարագիրը կայ, բայց ի հարկէ, պէտք է ենթադրել, որ անցքը պատահում է ծածկաստանում, ապրում էին երկու բարեկամներ — Մարտոն և Յովակի: Սրանցից առաջինը սաստիկ չէր սիրում քրդերին, իսկ երկրորդը շատ բարեկամ էր քրդերի հետ և այս մասին երկու բարեկամ գիւղացիք միշտ վիճում էին: Յովակը մինչև անգամ միշտ բժշկութիւններ էր անում քրդերի մէջ, որովհետև լաւ «սընդի» էր և հմտութեամբ բժշկում էր մարմնի կտրված և ջարդուած վէրքերը: Մի անգամ Յովակի մի բարեկամ քուրդի, Ռըզգոյի ոտը կտրւում է և նա ամբողջ քառասուն օր գալիս է պարկում Յովակի տանը և վերջինս նրան խնամում է և բժշկում: Այս միջնադէպի ժամանակ Մարտոն շատ բարկանում է իւր բարեկամի վրայ, որ նա քուրդ Ռըզգոյի համար իւր գործից անգամ լետ է ընկնում և սակաւ է պատահում Յովակին: Երբոր Ռըզգոն բժշկւում է և գնում՝ արդէն աշունքը վերջանալու վերայ է լինում և խեղճ Յովակը ուշացած է լինում և շտապում է իւր տրտը վարելու: Մարտոն էլ առանց իմաց տալու բարեկամին իւր երկու եզների հետ գնում է Յովակին օգնութեան և երկու բարեկամները սկսում են վարել հողը: Այսօր էլ նրանց մէջ տեղի է ունենում սովորական վէճը քրդերի մասին և ահա Մարտոյի տաճները պիտի արգարանան: Հագիւ առողջացած Ռըզգոն իւր երկու ուրիշ ընկերների հետ գալիս է Յովակի և Մարտոյի եզները խլելու՝ պատճառաբանելով որ Սաւմբոյից հրաման է եկել հայերին կողոպտելու և միևնույն է մէկը պիտի տանի Յովակի եզները: Բայց

այս չէ կատարեցնում Յովակիմ, որ իրենից բարերարուած քուրդը այդպիսի տմարդութիւն է անում, այլ այն, որ Ռըզզոն ուզում է տանել և Մարտոյի եղները: Յովակը սպանում է Ռըզզոյին, իսկ նրա ընկեր քուրդը Յովակին է սպանում և եղները տանում, իսկ Մարտոն Յովակի դիակը իւր մէջքի վրայ բերում է գիւղը: Եթէ պատկերի նպատակն է կոտորածների և կողոպուտների ընդհանուր գոյնը և պատճառների նկարագիրը—այն ժամանակ ոչինչ կարիք չկայ, որ կողոպտող քիւրդը հայից բարերարուած Ռըզզոն լինէր, և այն էլ նրա «քիւլման» որ այսուամենայնիւ անհաւանական է: Այսպիսի քիւրդ կարող է ի հարկէ լինել, բայց ոչ իբրեւ քիւրդի տիպ, այլ բացառութիւն: Յովակի եղները կարող էր և մի ուրիշ քիւրդ տանել և պատկերը ոչինչ չէր կորցնի, այլ ընդհակառակը աւելի բնական կլինէր և հեղինակի սիրած Մարտոյի ատելութիւնը դէպի քիւրդը դարձեալ արդարացած կլինէր: Սա պատկերի տպաւորութիւնը ոչ թէ զօրեղացնում է, այլ թուլացնում է: «Նորածին» պատկերի մէջ, ուր նկարագրւում մի գիւղի փախուստ դէպի Ռուսաստանի սահմանները, գաղթականներին հալածում է քրդերի հրոսակը, ուստի նրանք շտապով աշխատում են բարձրանալ սահմանակից լեռան գագաթը, բայց նրանց մէջ մի կին երկուէքով բռնւում է: Նրան շրջապատում են և օգնում ծնելու: Սակայն հալածող քրդերի մօտենալը այնքան շփոթեցնում է նրանց, որ գլխիկոր փախչում են տանելով իրանց հետ ծննդկանին, բայց նորածին մանուկին մոռանում են խոտերի մէջ, իսկ երբոր առաւօտը գալիս են երեխային գտնելու՝ նա արդէն մեռած է լինում: «Որքան կարճ կեանք, բայց և որքան թշուտոռ» ասում է ըմբանտիկ բանաստեղծը արկածը պատմող գաղթականի բերանով: Որ ընդհանուր արհաւիրքի ժամանակ երեխաներ կարող են մեռնել—սա շատ բնական է, բոլորովին կարիք չկար նրան մոռանալու, մանուկը հէնց մօր ձեռքերին ցրտից էլ կարող էր մեռնել: «Բաշօն» պատկերի մէջ նկարագրած է մի գաղթական Դըզրսն, որ Ռուսաստանում մի քրդի ձեռքին տեսնում է իրանից կողոպտած «Բաշօ» անունով եզը և նրա թողը Թումօն լալով բըռ-

նում է իւր սիրած «Բաշօին», բայց քիւրդը չի տալիս, իսկ Ղըզրօն յարձակում է քրդի վրայ և կոկորդից բռնում ու խեղդում: Այս յանցանքի համար նրան բանտ են տանում, իսկ Թումօն մնում է արտասուքը աչքերին բանտի դրանը նստած: Այս Ղըզրօյի պատմութեան մէջ հետեւեալ կտորը մանկական կամ հիւանդ երեւակայութեան արգասիք է և գեղարուեստական տակտի կատարեալ բացակայութիւն է անպացուցանում: Ղըզրօն մի որսորդ գիւղացի էր: Մի անգամ քրդերը սպանել էին դաշտում նրա որդուն, որի փոխարէն նա երկար թափառելուց լեռոյ գտնում է իւր թշնամի քրդին, սպանում է նրան և արիւնից մի բուռը խմում: Նրա բացակայութեան ժամանակ քրդերը յարձակում են նրա տան վրայ և տանում են նրա աղջկան և հարսին: Իւր ընտանեկան պատիւը վերականգնելու ոչ մի հնար չի գտնում Ղըզրօն, ուստի երբոր գտնում է քրդերի մէջ իւր հարսին և աղջկան՝ նրանց իւր ձեռքով սպանում է և վերագառնում գիւղը ու իւր բոլոր ունեցած չունեցածը ժողովում է թոնրի մէջ վառում և մանուկ Թումօյի ձեռքից բռնած գաղթում է հայրենի երկրից: Ի՞նչ է այս Ղըզրօն, դիւցազն թէ գազան — եթէ ուշադրութեամբ քննելու լինինք այս պատկերը՝ կամայական մայ դիտելու ենք, որ բանաստեղծական տակտի բացակայութիւնն է, որ փչացնում է շատ յաջող վերցրած սիւժէտի տպաւորութիւնը: Շատ բնական է, որ քիւրդը սահմանակից գաւառում թալանած մի եզէր առել, որ բերել էր շուկայ ծախելու և ալստեղ գաղթական երեխան լացով ճանաչում է իրենց Բաշօին: Այս տեսարանը ինքն ըստ ինքեան շատ բաւական էր ցանկալի նպատակին հասնելու, յայտնի համակրութիւն դէպի թշուառ գաղթականը զարթեցնելու համար:

Բոլորովին աւելորդ էր նոյնպէս Ղըզրօյին բանտ ուղարկելը: Այս պատկերի վրայ մենք աւելի կսոգ առանք, որովհետեւ սա Ահարոնեանի սիրուն առակներից մէկն է: Բացառիկ դրութիւնների, անբնական դէպքերի և եղեռնազործութիւնների կարծես սիրահար է մեր բանաստեղծը: «Զնդանում» ասած պատմութեան մէջ հեղինակի ծանօթ ներսէսը առարկում է նրան իւր բան-

տարկութեան մասին, որ ի հարկէ հայկական խնդրի հետ կապ ունի: Շատ հետաքրքրական կլինէր ի հարկէ, եթէ հեղինակի բարեկամ Ներսէսը պարզ, հասարակ և անկեղծ կերպով պատմէր իւր գլխի եկածը, տաճկական բանտերի և դատավարութեան ձևերը և կարգ ու սարքը, իւր բանտարկութեան հանգամանքները և այլն և այլն: Բայց այս բոլորը բացակայում են: Առանց որ և է կարիքի և բոլորովին պատկերի գաղափարի և պատկերի ընդհանուր ընթացքի հետ ոչ մի կապ չունեցող մի արկած բոլորովին ահա փչացնում է և նսեմացնում գրուածքի արժէքը: Բանտում Ներսէսը ծանօթանում է մի յոյն բանտարկեալի հետ: Այս յոյն Միխայօն բարեկամանում է Ներսէսի հետ և նրանից մի դանակ է խնդրում: Ներսէսը դանակը առնել է տալիս և ընծայում բարեկամին: Միխայօն իմանում է, որ այն դաւաճանը, որ իւր եղբորը ևս բանտ նստեցնելու պատճառ էր դարձել, բանտ է ընկել և վերևի յարկում է նստեցրած: Ահա մի գեղեր Միխայօն դանակը ձեռքին բարձրանում է իւր թռչնամուկ սպանելու, բայց սխալմամբ սպանում է իւր եղբորը որ նոյնպէս այդտեղ էր բանտարկուած: Այս ինչ սէր է դէպի եղեռնագործութիւնը, ինչի համար է այս պատմութիւնը: Կեանքում անբնական դիպուածներ, սխալ սպանութիւններ, վայրենի և անմիտ գործողութիւններ միլիօնաւոր անգամ կարող են տեղի ունենալ, բայց առանց որ և է գաղափարի, առանց որ և է նպատակի և առանց որևէ յարաբերութեան երկի գլխաւոր մտքի կամ նկարագրութեան հետ՝ այսպիսի դէպքերը գրուածքի մէջ խոթելը ոչ մի նշանակութիւն չունի: Սաստիկ չափազանցութիւնը նոյնպէս Ահարոնեանի յատկութիւններից մէկն է: Երկու պատճառով չարիքի չափազանցութիւնը վնասակար է, եթէ մինչև անգամ կեանքում և պատահում է ծայրահեղ չարիք: Նախ որովհետև հոգեբանական օրէնքով օրինակը վարակիչ է և հետևաբար չափազանցրած չարիքի նկարագրութիւնը ստեղծում է ընթերցողի մէջ ամեն բան մութ կերպով տեսնելու տրամադրութիւն և յուետես հայեացք կեանքի մասին և երկրորդ՝ որովհետև չափազանցութիւնը գրականութեան մէջ նոյնն է, ինչոր սուտը կեանքի մէջ: Որպէս

սուտը անդուրեկան է և մարդկային հոգին փչացնող ախտ, նոյնպէս սաստիկ զարգացած գրականական երեւակայութիւնը, որ բնականութեան սահմանից անցնում է կամ բացառիկ երեւոյթներ է նկարագրում, փչացնող է և վնասակար ամեն տեսակէտով:

Ահա թէ ինչու գեղարուեստական գրականութեան մէջ երեւակայութիւնը այն չափով է թանկագին ձիրք, որքան որ նա տիպական երեւոյթներ է հնարում, բայց երբ երեւակայութիւնը ստութեան սահմանին է մօտենում՝ զրկւում է ձիրք լինելու յատկութիւնից և դառնում է սոսի սուտ, որ միատեսակ տառի է և վնասակար թէ կեանքում և թէ գրականութեան մէջ: Մասնաւորելով մեր խօսքերը Ահարոնեանի մասին, պէտք է ասենք, որ նա հայկական կոտորածներն է նիւթ վերցնում իւր գրուածների համար կամ կոտորածների արհաւիրքից փախած գաղթականի կեանքը: Նկարագրութեան շրջանը այնքան լայն է և իրական փաստերը այնքան զօրեղ են, որ իսկական երեւոյթները և խոր զգացուած պատկերները հէնց իրանց մերկ իրականութեամբ էլ մեծ տպաւորութիւն պէտք է գործեն: Այս այսպէս լինելուց լեռոյ տաղանդաւոր վիպասանը առանց անբնական ձևերի և չափազանցութիւնների դիմելու էլ հրաշալի երկեր կարող է ստեղծագործել: Կարիք չկար, որ հայի «քերվա» քերդը սպանէր իւր քերվային, որ քրդի համար նուիրական բարեկամութիւն է, որ քրդերը կենդանի երեխաներին ցորենի հորերի մէջ ածէին և ոռներով էլ տրորէին ցորենը և ալլն և ալլն: Եթէ քրդի ոտի տակը կրնկնէին՝ նա ոչ միայն կտորէր, ալլ ասպատակութեան ժամանակ թրով վիզն էլ կկտրէր, բայց որ քուրդը պարապած լինէր հորերը լցնելու կենդանի մարդկանցով՝ սա բոլորովին տիպական փաստ չէ քրդի կեանքից: Նկարագրութեան այս եղանակը գրուածքը դարձնում է շինովի, հեղինակի զգացմունքները գրլից թելադրած են երևում և ոչ սրտից բղխած, պատկերները ջղային են և ոչ զգացուած: Այս երեւոյթների պատճառը նա է, որ Ահարոնեանը աւելի շատ է գրել միևնոյն նիւթի մասին քան թէ նրան թոյլ է տալիս նրա իրօք ունեցած դիտողութեան պաշարը և այս ե-

ըւոյթների շրջանում նա այլ ևս ստեղծագործել չի կարող և աւելորդ էլ է որովհետև նա արդէն սկսել է կրկնութիւնների մէջ ընկնել:

Առաջին հատորի մէջ կայ «Ռաշիդ» անունով մի դիւցազներգութիւն, որի հերոս Ռաշիդը Արուսեանի Աղասու թոյլ նմանողութեամբ մի հերոս է, որ սակայն սիրահարուած է քիւրդ Նադօ աղայի Զարէ աղջկայ հետ: Զարէն էլի հարկէ սիրահարուում է վերջնականապէս Ռաշիդի վրայ, երբոր սա կարողանում է գնդակով զարկել զառանակի վրայ դրած նշանին: Չնայելով Զարէի շատ խելացի առաջարկութեանը՝ միասին փախչել այդ երկրից, որովհետև այլ կերպ քիւրդ բէգի աղջիկը չի կարող հայ գիւղացու կինը լինել՝ դիւցազն Ռաշիդը չի համաձայնում թողնել հայրենի գիւղը՝ վտանգաւոր ժամանակ առանց պաշտպանութեան և մնում է: Շուտով Նադօ աղան միացած Ամին աղայի հետ աւերում են Ռաշիդի հայրենի Բանօն գիւղը, իսկ Ռաշիդը շատ քաջագործութիւններից լետոյ գերի է ընկնում և բանտարկւում է Նադօ աղայի գոմում: Ի՞նչ խօսք, որ Զարէն գիշերը տանում է Ռաշիդի ոտներին դրած «բխովի» բանալին և նրան միջոց է տալիս փախչելու, իսկ Ռաշիդը իւր նախկին ընկեր Աւօյի հետ ահագին կոտորածներ է անում և չնայելով, որ սպանում է նոյն իսկ Զարէի հօրը Նադօ աղային, բայց Զարէն՝ իմանալով Ռաշիդի պաշարուած դրութիւնը յանկարծ յայտնւում է նրա կողքին, երբոր Ռաշիդը համարեա մենակ սուրբ Աստուածածնի բլրի վերայից կռուելիս է լինում քրդերի ահագին հրոսակի դէմ: Այս անգամ հակառակ Ահարոնեանի սովորութեան նա յաղթանակը տալիս է հերոսին, որ գիժ մանիշակի ցուցմամբ գրտնում է մի գաղտնի ճանապարհ բլրից դէպի գետը և Ռաշիդը իւր Զարէի հետ այդ ճանապարհով ազատւում են քրդերի ձեռքից: Ահա ձեզ մի *deus ex machina*, որ ազատում է Ռաշիդին անխուսափելի կորստից: Այսպէս է հարկաւոր հեղինակին և նա գետնի տակից հանում է գիժ Մանուշակին, որ նա գաղտնի ճանապարհը ցոյց տալ հերոսին: Հետաքրքրականը այս պատմութեան մէջ քրդերի գազանութիւնների նկարագիրն է, որ ա-

մեն տեղ կրկնուում է։ Այս նկարագրերն էլ իւր անբնականութեամբ և անհաւանականութեամբ մանկական երեւակայութեան տպաւորութիւն է թողնում։

Բանօն գիւղը կողոպտելուց և հրդեհակոտորէից յետոյ քիւրդերը սկսում են դիակները կենդանի մնացածների հետ միասին ածել ցորենի հորերի մէջ։ Ահա հեղինակի իսկական նկարագիրը։ «Եւ ահա գլորում են մի հորի մէջ 10—15 մանուկներ, կտնայք իրար վրայ, զոհները իրար կպած կախում են հորերի բերաններից թոյլ, անզօր թեւերով՝ աշխատելով չընկնել փոսերի մէջ, փրկուել։ Կախում են դահիճների փէշերից, ձեռներից, բռնում են նրանց մերկ սրերի ծայրերից կրտսերներով իրանց մատները։ Հրացանների կոթերը և ւարերի հարուածները նրանց գլորում են իրար վրայ և զշուտով մի քանի հոգի շտապ շտապ հողը թափում են անրանց վրայ։ Հողի տակից երբեմն-երբեմն այստեղից-այնտեղից դուրս են ցցւում մի երկու գլուխ, մի քանի ոտք կամ կծկուած բռնեցքներ, տակից լսւում են լաւատանի ձայներ, և հողի շերտերը վերեւից հաստաւում են ու հաստանում, իսկ նրա տակում կենդանի ամեռածները կրծոտում են իրար, ծամում, պատռոտում իրանց սեփական մարմինը, ոլորւում են հողի և արեւան շաղախի մէջ, սոսկալի խուլ հռնդիւններ արձակում, որից մարդուս մազերն են դիզանում գլխին։ Հողի շերտը դրսից տեղատեղ բարձր ու ցածր է լինում. աւելի վեր գտնուող թշուառներն են, որոնք գերմարդկային ճիգ են բանեցնում բարձրանալ, դահիճները զգոյշ են, նրանք հսկում են, շտապով կոխկոտում են ոտներով, արորում են հաստացնում հողի շերտերը, բայց և այնպէս ստորերկրեայ նվազները, մահամերձ նուաւորած հառաջանքները շարունակում են լսուել ու լրտուել։—Մեզ թւում է, որ հայկական կոտորածների սարսափը նկարագրելու համար բոլորովին կարիք չկար ցորենի հորերի օգնութեան դիմելու։ Այս դէպքում Արոնեանը քրդերից էլ հարձում ենք աւելի խստասիրտ է գտնւում և հազիւ թէ մի որ և է կոտորածի ժամանակ այս տեսարանը տեղի ունեցած լինի։

Սպանութիւնը ինքն ըստ ինքեան կարծում ենք

բաւական մեծ յանցանք է և զայլույթ զարթեցնող գործողութիւն, որպէս զի կոտորածի պատկերը ախպիսի կոպիտ և անգեղարուեստ նկարագրութեան քողով ներկելու կարիք լինի: Մի քանի ուրիշ գրուածների մէջ էլ ցորենի հորերը հանգէս են գալիս:

Առաջին հատորի մէջ, որ «Պատկերներ» վերնագիրն է կրում, աւելի կենդանի, աւելի բնական և աւելի պարզ պատկերներն են «Աքաղաղը», Քալաջ-Վուրդունի», «Պուտ մը կաթ», «Փշուր ըմ խաց» «Բաշօն», — հեղինակի գրուածների երկրորդ հատորը կրում է «Խեղճերը» վերնագիրը և պարունակում է հինգ պատկեր: Սրանցից «Դարձը», «Խաւարես լուսին» և «Դարաւոր կաղնին» իրական կեանքի պատկերների նկարագրութիւններ են խոր զգացմունքով գրած և տպաւորութիւն են գործում ընթերցողի վրայ:

Այս մելօդրամների մէջ էլ չափազանցութիւններ կան, բայց ոչ այն չափով, որ երեսայական ֆանտազիայի արդիւնք լինին: Օրինակի համար չորրորդ պատկերի մէջ մի ախպիսի կաղնի է նկարագրուած, որ ոչ մի դար, այլ մի քանի դար կեանք ունեցող կաղնին էլ հազիւ թէ այդ մեծութիւնը ունենայ, Այս Մելիքենց կաղնին իւր «լայնատարած հովանու տակ ծածկում էր և տունը և գոմը և սրահը ամբողջապէս» ասում է հեղինակը: Մի գիւղական գոմ և սրահ ծածկելու համար՝ մի կաղնին այսուամենայնիւ փոքր կլինի: «Սե օրեր» պատմուածքը արդէն հէքիաթ է, որի հերոսուհին Մարօն գեղեցկութեան մի հրաշք է, որի համար նրա սիրահար Մուսօն ամիսներով թափառում է բլրերի օբաները նրան գտնելու համար և իւր երգեցողութեան շնորհիւ վերջապէս գտնում է նրան քիւրդ-Հիւսնի բէգի օբայում, նրան գիշերը սպանում է և ազատում Մարօին, բայց վրէժխնդիր քրդերի ձեռքից նրանք չեն կարողանում ազատուել: Դաւաճան Սրբէն, որ Մարօի փախցնելու էլ պատճառ էր դարձել, մատնում է նրանց տեղը՝ և սպանուած բէգի եղբայրները և մարդիկը կոտորում են Մարօի սիրական Մուսօին և ընկերներին, իսկ Մարօն ընկնում է ծովը: Դաւաճան Սրբէն էլ ինքն իրան գցում է նոյն ծովը, որովհետեւ

այդտեղ էր ժայռի մէջ այն այրը, ուր ապաստանած էին Մուսոն իւր գիւղացիներով, իսկ նա արգէն նրանց մատնեց և կոտորել տուեց: «Մայրերը» մի փոքր երկարեցրած բայց գեղեցիկ պատկեր է նոյնպէս տաճկական կոտորածներից: Սուսանի որդին Սաքոն վաղուց է, որ գնացել է տանից և մի քանի գարուն սպասում է Մուսանը իւր արծիւ Սաքոյին, բայց նա չկայ: Մայրը ամեն օր Տիրամօր պատկերի առաջ ժամերով լալիս էր և աղօթում: Երկար տարիներ դժբաղդ մայրը սպասում էր և մի օր բուրդ գզող մարդուց լսում է մի երգ, որ յօրինուած է լինում քաջ Սաքոյի մահուան առիթով: Սաքոն այն բազմաթիւ հայ քաջերից էր, որոնք զոհ գնացին տաճկական գազանութիւններին, բայց քաջաբար մեռան գաղափարի համար: Որդու մահը Մուսանին ծալրահեղ յուսահատութեան հասցրեց և նա ստրջացած իւր անզօր աղօթքների համար՝ մերժում է քահանային և մինչև անգամ հաղորդուել չի կամենում հիւանդ ժամանակ: Բայց երբոր քահանան ցոյց է տալիս Տիրամօր պատկերը իւր խաչուած որդու առաջ՝ Մուսանը հասկանում է, որ նրա որդին էլ մարդկութեան համար էր զոհուել, որպէս և իւր որդի Սաքոն իւր երկրի վրայ: «Մայրերը» մի շատ գեղեցիկ պատմուածք է, ուր Փանտաղիան չի անցնում բանականութեան սահմանից և գաղափարի կողմից վերին աստիճանի համակրելի պատմութիւն է, բայց երկարեցրած է, կրկնութիւններով լի, որ նոյնպէս խանգարում է սիւժետի կողմից այս գեղեցիկ պատկերի տպաւորութիւնը: Նոյնպէս օտարոտի է հայ գիւղացի կնոջ յուսահատութիւնը մինչև հաղորդութիւն չընդունելը կամ թերահաւատութեան հասնելը:

Վերջացնելով մեր նկատողութիւնները Ահարոնեանի մասին՝ հարկաւոր ենք համարում ասել, որ նրա գրուածքների մէջ ընդլիզմ իբրև կեանքի ճշգրիտ նկարագրութիւն շատ քիչ կայ, անձնաւորութիւնների անհատականութիւն կամ ընդհանուր տիպեր և բնաւորութիւններ նոյնպէս բացակայում են, նրա երևակայութիւնը չէ ենթարկուած կամքի և դատողութեան կօնտրօլին, նա աւելի սեփհակաւն զգացմունքներ է պատկե-

ըացնում քան թէ կեանքը, նրա հերոսները շատ ընդհանուր գծերով նկարագրուած անձնաւորութիւններ են, նրա Զարէն միւսնոյն Մարօն է, Ռաշիդը — Մուսօն է, Մարգարիտը — Սուսանն է և Ծովինարն է, Մելիք-Քեաջալը — Տէր Մարուքն է և այլն և այլն: Ահարոնեանի բոլոր գեղեցկութիւնները շուշանի են նման և երեսները կլոր է, նրա բոլոր հերոսները մի ոճով են խօսում, նրա գիւղերը բոլորը միատեսակ, երկերի ընդհանուր աիւթէտները միակողմանի և լալկան, որ առաջանում է նիւթի միակողմանի լուսաբանելուց: Եթէ նա չաշխատի հետաքրքրուելու կեանքի էական պայմանները և անձնաւորութիւնների անհատական յատկութիւնները ուսումնասիրելու, նրա երեւակայութիւնը նրան անդունդ կտանի և նա անպատճառ ջրալի կգառնայ, որովհետեւ երեւակայութիւնը որքան էլ մեծ շնորհ լինի բանաստեղծի համար՝ նա չի կարող փոխարինել լուրջ գիտողութեան և ուսումնասիրութեան: Գալով Ահարոնեանի արժանիքներին, պէտք է ասել, որ նա վառ երեւակայութիւն ունի, որ սակայն դատողութեան և խելքի հսկողութեան կարօտ է, նրա գաղափարները համակրելի են և զգացմունքները մաքուր, իսկ լեզուն մեղեդիի պէս դուրեկան, շատ սահուն, կոկ, աւելի սուրբեկտիւ քան վիպական, բայց ոչ պատկերաւոր, ոչ զօրեղ և ոչ արտայայտիչ:

Մենք գիտութեամբ շեշտում ենք հեղինակի թերութիւնները, որովհետեւ շատ ենք գնահատում նրա տաղանդը և ցանկանում ենք, որ օր առաջ զգուշանալ իւր ֆանտազիայի որոգայթներից: Փանտազիան այնպիսի մի թանկագին ձիրք է բանաստեղծի համար, որ նրան շուրջը լսանք է և պէտք է ֆանտազիան ահամանափակել լուրջ գիտողութիւնների միջոցաւ, եթէ ոչ նա կորստաբեր կլինի բանաստեղծի համար: Ահարոնեանը ապագայ կարող է ունենալ, եթէ լրջօրէն վերաբերուի իւր գրածներին և աշխատի չգառնալ հեքեքի:

ԳԱՐ. ԵՆԳՈՐԱՐԵԱՆ